

Alan z Lille

REGUŁY TEOLOGII

SERIA DWUJĘZYCZNA

AD FONTES

Pod redakcją
MIKOŁAJA OLSZEWSKIEGO

Kolegium Redakcyjne

Bożena Chmielowska • Juliusz Domański • Andrzej I. Dumala
Agnieszka Kijewska • Kazimierz Marciniak OP • Władysław Seńko
Ryszard Tatarzyński

TOM XXX

Alan z Lille

Alan z Lille

REGUŁY TEOLOGII

Przekład, wprowadzenie i komentarze
Andrzej P. Stefańczyk

Wydawnictwo Marek Derewiecki
Kęty 2021

Tytuł oryginału:

Regulae theologicae

© 2021 for the Polish translation by Andrzej P. Stefańczyk

© 2021 for the Polish edition by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wydanie pierwsze

Recenzent: dr hab. Jacek Zieliński

Przekład, wprowadzenie i komentarze: Andrzej P. Stefańczyk

Biografia Alana z Lille: ks. Wojciech Łuszczynski

Redakcja naukowa: Agnieszka Kijewska

Opracowanie redakcyjne i korekta: Bożena Chmielowska

Skład tekstu i projekt okładki: Łukasz Derewiecki

Druk i oprawa: Drukarnia Totem

ul. Jacewska 89

88-100 Inowrocław

Projekt finansowany w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa
Wyższego pod nazwą „Regionalna Inicjatywa Doskonałości” w latach
2019-2022, nr projektu 028/RID/2018/19, kwota finansowania
11742500,00 zł.

ISBN 978-83-66941-08-3

Wydawnictwo Marek Derewiecki

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

tel./fax 33 8454149, 603931607

e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl

księgarnia: www.derewiecki.pl

dystrybucja: tel. 502637305

ALAN Z LILLE: ŻYCIE I DZIEŁO

Ostatnie dziesięciolecia wieku XII i pierwsze wieku XIII dla łacińskiej Europy stały się okresem intensywnego rozwoju i przełomów w sferach życia społecznego, religijnego i intelektualnego. W sferze religijnej pojawia się fenomen herezji ludowych (albigensi, waldensi, pateranie), których nauki – czasami o korzeniach manichejskich, jak katarów – były nie tylko wyzwaniem dla Kościoła, ale także miały swoje przełożenie na perturbacje w życiu społecznym. W zinstytucjonalizowanym kształceniu jest to okres transformacji scholastycznych struktur szkół katedralnych w uniwersytet, który jednoczy organizacyjnie różne i rozproszone instytucje naukowe w jedno stowarzyszenie¹. W wieku XII w okresie przeduniwersyteckim na mapie naukowej jako instytucja naukowa wyraźnie wybija się szkoła w Chartres; wiek XII jest dla niej okresem rozwoju i wielkich osiągnięć naukowych. Szkoła w Chartres jest znana przede wszystkim z odnowienia badań w naukach humanistycznych i w filozofii przyrody, a w filozofii jej znamieniem jest wyraźna orientacja platońska. Nie był to jednak platonizm wypływający ze znajomości pism samego Platona i jego doktryny, ale raczej platonizm czerpany ze źródeł pośrednich, najczęściej neoplatoniskich². Uczni tego okresu dysponują jedynie fragmentami *Timajosa* Platona w przekładzie i z komentarzem Chalcydiusza, ale zdecydowanie bogatszy jest katalog znanych wtedy pism o charakterze neoplatoniskim, do których można zaliczyć teksty Pseudo-Dionizego Areopagity, udostępnione Zachodowi przez Eriugena, pisma Augustyna, które także są mocno naznaczone

¹ Zob. G. D'ONOFRIO, *Historia teologii. Epoka średniowiecza*, t. 2, tłum. W. Szymona, Kraków: Wyd. M, 2005, s. 263.

² Zob. É. GILSON, *Historia filozofii chrześcijańskiej w wiekach średnich*, tłum. S. Zalewski, Warszawa: PAX, 1987, s. 130.

filozofią neoplatońską, i wreszcie przypisywana wtedy Arystotelesowi *Liber de causis*, która w istocie okazała się ekscerptem z *Elementów teologii* Proklosa. Niekwestionowanym autorytetem natomiast w logice był Arystoteles, ale głównie poprzez Boecjuszowe tłumaczenia i komentarze do jego pism (*Kategorie*, *Hermeneutika*). Sam Boecjusz z kolei oddziałał na średniowiecze nie tylko przez przekazanie fragmentów dziedzictwa logiki Arystotelesa, ale także – a może przede wszystkim – przez swoją *De consolatione philosophiae* oraz *Opuscula sacra*. Ten ostatni tytuł jest zbiorem krótkich traktatów filozoficzno-teologicznych dotyczących podstawowych prawd wiary, które zostały przez Boecjusza opracowane z logiczną precyzją i filozoficzną głębią. Te krótkie traktaty były przedmiotem komentarzy i naukowych inspiracji dla uczonych szkoły w Chartres. Ważną postacią dla samej szkoły w Chartres oraz dla myśli filozoficznej i teologicznej średniowiecza był Gilbert z Poitiers. Ten wybitny i twórczy komentator *Opuscula sacra*³ Boecjusza miał duży wpływ na wykryształizowanie się doktryny teologicznej Alana z Lille, uczonego od strony instytucjonalnej luźno związanego ze szkołą w Chartres, ale z pewnością nawiązującego do dorobku mistrzów tej szkoły. W jego dorobku piśmienniczym w dużej mierze koncentrują się cechy całej epoki, a więc (i) humanistyczne zainteresowania sprzęgnięte z poetyckim polotem, (ii) filozofia i teologia neoplatońska, (iii) idee Boecjusza z jego *Opuscula sacra* oraz dziedzictwo szkoły w Chartres, w szczególności asymilacja i twórczy rozwój idei z komentarzy Gilberta z Poitiers do traktatów teologicznych Boecjusza.

³ Nie bez znaczenia jest fakt, że Alan znajdował się w kręgu oddziaływania Szkoły w Chartres, że wybitnym komentatorem *Opuscula sacra* był też Teodoryk z Chartres, którego myśl również wywarła pewien wpływ na Alana, choć niewątpliwie mniejszy niż Gilberta z Poitiers.

I. ŻYCIE

Alan z Lille (łac. *Alanus ab Insulis*) urodził się prawdopodobnie w 1128 roku w Lille (obecnie Francja), zmarł w opactwie w Cîteaux w 1202 lub 1203 roku. Jeden z najważniejszych teologów i filozofów żyjących w XII wieku⁴ i doskonały poeta⁵. Według francuskiej historyk filozofii Marii-Teresy d'Alverny, zaledwie trzy daty i wydarzenia z życia Alana można uważać za pewne. Z nielicznych notatek można się dowiedzieć, że w roku 1194 naucza on w Paryżu wraz z Piotrem Kantorem⁶. Drugim wydarzeniem z jego życia jest obecność w Maguelonne w pobliżu Montpellier w lipcu 1200 roku, gdzie zeznaje jako świadek, aby przedstawić rozwiązanie sporu dotyczącego templariuszy⁷. Trzecią informację o życiu Alana można znaleźć w notatce cystersersa Alberyka z Tre Fontane z 1203 roku, który przekazuje informację o jego śmierci⁸.

Badacze biografii Alana z Lille nie są jednak zgodni co do wielu dat z jego życia. Znajdują się i tacy, którzy wskazują na inną datę jego urodzenia, dlatego okres jego młodości jest szczególnie niejasny. Z całą pewnością można o nim powiedzieć, że miał znakomite wykształcenie z zakresu sztuk wyzwolonych oraz teologii. Wykształcenie zdobył, studiując prawdopodobnie w Paryżu, pod kierunkiem Gilberta z Poitiers, zanim ten został biskupem w Poitiers. Następnie Alan już od 1157

⁴ A. GUDANIEC, *Alain z Lille*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozoficzna*, red. nac. A. Maryniarczyk, t. 1, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2000, 152-153, s. 152.

⁵ Por. "Alain de Lille", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Alain-de-Lille>.

⁶ Por. C. CHURICO, *Notizia sul testo e sull'autore*, w: ALANO DI LILLA, *Le Regole del diritto celeste*, introd., trad. e note a cura di C. Churico, Palermo: Officina di Studi Medievali, 2002, s. 39; ALAN DI LILLA, *Le Regole del diritto celeste*, r. 100, 4.

⁷ Por. F. HUDRY, *Introduction*, w: ALAIN DE LILLE, *Règles de théologie suivi de Sermon sur la sphère intelligible*, introd., trad. et notes par F. Hudry, Paris: Ed. du Cerf, 1995, s. 7.

⁸ Por. C. CHURICO, *Notizia sul testo e sull'autore*, s. 40.

roku znany jest jako wybitny nauczyciel w Paryżu. Prawdopodobnie ten okres trwający do 1170 roku jest szczytem jego intelektualnej działalności. Dowód na obecność Alana w Paryżu znajduje się m.in. w dziele Ottona z San Bagio, który w swojej kronice o trzech wielkich mistrzach paryskich wymienia Piotra Kantora, Prepozytyna oraz Alana z Lille. Przy jego nazwisku podaje także kilka dzieł. Informację potwierdzającą pobyt w Paryżu można znaleźć także w jednym z dzieł Alana *Regulae theologicae*, w którym pojawia się nawiązanie do Sekwany⁹. Współcześnie uważa się także, że Alan przebywał przez jakiś czas w Montepellier. Światło na to wydarzenie rzuca świadectwo Raoula z Longchamp, ucznia Alana, a jednocześnie komentatora jednego z jego najśłynniejszych dzieł *Anticlaudianus*. Raoul z Longchamp twierdzi w tym komentarzu, że z powodu swojej bliskiej zażyłości z autorem dzieła, studiując je, często zalewał się łzami. Maria-Teresa d'Alverny wysnuwa stąd wniosek, że obaj musieli poznać się podczas obecności Alana na południu Francji. Sam jednak Raoul nie sygnalizuje tego w sposób oczywisty. Jednakże informacja o głębokiej zażyłości wcale nie musi być przesadzona, o czym może świadczyć fakt, że Alan dedykuje jedno ze swoich dzieł *Contra haereticos* właśnie Raoulowi z Longchamp¹⁰. Podobnie jak inni wielcy nauczyciele tej epoki, np. Teodoryk z Chartres, Alan spędza ostatni z okresów swojego życia w klasztorze. W latach 90. XII wieku przebywa prawdopodobnie w opactwie w Cîteaux, porzucając karierę naukową i poświęcając się medytacji i modlitwie. Według notatki Alberyka z Tre Fontane umiera w 1203 roku. Jego szczątki ekshumowano w 1960 roku. Przeprowadzone badania wskazały, że w chwili śmierci miał około 86 lat¹¹.

Brytyjski tłumacz Alana, James J. Sheridan, dzięki przestudiowaniu 17 listów, pochodzących z opactwa Saint-Pierre w Præaux, podejmuje próbę podania liczniejszych szczegółów dotyczących

⁹ C. CHURICO, *Notizia sul testo e sull'autore*, s. 39.

¹⁰ Por. tamże.

¹¹ Por. "Alan of Lille", *New Catholic Encyclopedia*, Encyclopedia.com, <https://www.encyclopedia.com>.

życia średniowiecznego teologa i filozofa. Listy te znajdują się obecnie w Bibliotece Narodowej w Paryżu. Szkic biograficzny, jaki wyłania się z owych listów, przedstawia się następująco: Alan z Lille miał urodzić się w 1117 roku w Lille. Początkowy okres swojego życia miał spędzić w opactwie w Bec, gdzie mógł zapoznać się z wieloma dziełami cytowanymi później w jego dziełach. Głęboka więź opactwa z Anglią wyjaśniałaby gruntowną znajomość tego państwa przez Alana. Sheridan wskazuje, że przebywając w klasztorze, Alan musiał być świadkiem jakiegoś zgorznięcia lub skandalu, o czym daje wyraz, stosując antyklerykalną polemikę w *De planctu Naturae*. Ów skandal miał być powodem porzucenia przez Alana życia zakonnego. Ścieżka jego życia przebiegałaby zatem następująco: powołanie, porzucenie życia zakonnego, brutalna krytyka, stopniowe zbliżanie się do życia zakonnego i ponowna służba w zakonie o bardziej surowej regule niż benedyktyni. Sheridan wskazuje, że Alan studiował w opactwie Św. Wiktora w Paryżu. Nie miałby być jednak uczniem Gilberta, a Teodoryka z Chartres. Prawdopodobnie nigdy nie zrobił też żadnej kariery kościelnej. Szczególnie znany był jako wybitny nauczyciel w Paryżu. Być może zajmował tam katedrę teologii¹².

Z kolei brytyjska badaczka G.R. Evans przypuszcza, że droga formacji intelektualnej Alana z Lille przebiegała podobnie jak Jana z Salisbury, o wiele bardziej znanego średniowiecznego teologa. Jednakże wspomniany już wcześniej Sheridan zaznacza, że Jan z Salisbury, który urodził się ok. 1115–1120 r., nie wspomina o Alanie w swoich zapiskach. Prawdopodobnie w okresie, kiedy Jan był w szkole w Chartres (1136–1147), Alan nie mógł być w niej nauczycielem. Można przypuszczać, że Alan mógł być wówczas uczniem tej szkoły. Fakt, że Jan o nim nie wspomina, niektórzy badacze uzasadniają charakterem Alana lub jego antyangielskim nastawieniem. Gdyby jednak było prawdą, że Alan z Lille uczył się w szkole w tym samym czasie co Jan z Salisbury,

¹² Por. ALAN OF LILLE, *Anticlaudianus or the Good and Perfect Man*, transl. and com. by J.J. Sheridan, Toronto: Pontifical Inst. of Mediaeval Studies, 1973, s. 8–10.

to słyszałby takich nauczycieli jak Piotr Abelard czy Gilbert z Poitiers¹³.

Jedną z najbardziej interesujących tez na temat życia Alana z Lille sugeruje Françoise Hudry. Stawia ona tezę, jakoby Alan z Lille miał być tą samą osobą co Alan z Tewkesbury. Jej zdaniem był on opatem benedyktyńskiego zakonu Christchurch w Canterbury, a następnie przeniósł się do Tewkesbury w Kornwalii. Tam zachowały się jego liczne listy oraz dwa kazania. Warto zauważyć, że nie ona pierwsza postawiła taką tezę. Już w 1824 roku Dom Brial w dziele *Histoire littéraire de la France* twierdził, że Alan z Lille to w rzeczywistości Alan z Tewkesbury. Uzasadnienie tezy obu tych autorów nastrocza jednak wiele trudności. Po pierwsze autorzy twierdzą, że w 1200 roku Alan z Tewkesbury miał być wybrany na sędziego w sporze arcybiskupa Yorku ze swoimi zakonnikami. Jednakże o wiele pewniejsze źródła wskazują, że Alan z Lille jest w tym czasie w Maguelonne w celu rozwiązania kontrowersji wokół templariuszy. To sugeruje, że nie można łączyć obu tych osób i uznawać za jedną. Kolejną trudność przysparza miejsce pochówku mnicha z Tewkesbury. Według świadectw zmarł on 7 maja 1202 i został tam właśnie pochowany. Zdecydowanie wiarygodniejsze są jednak podania o pochówku Alana z Lille w Cîteaux¹⁴.

II. DZIEŁA

Na płycie nagrobnej Alana z Lille w Cîteaux pozostawiono napis, który wskazuje, jak postrzegali go ci, którzy go znali: *doctor universalis*. Tytuł ten wskazuje prawdopodobnie na znakomite wykształcenie mistrza oraz na wielość dzieł, które po sobie pozostawił. Spośród wielu dzieł, które wyszły spod pióra Alana z Lille, najbardziej znane są dwa pisma: *Anticlaudianus* oraz *De planctu Naturae*. Pierwsze z nich jest dzisiaj mało

¹³ Por. G.R. EVANS, *Alan of Lille: The Frontiers of Theology in the Later Twelfth Century*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1983, s. 2–5.

¹⁴ Por. C. CHURICO, *Notizia sul testo e sull'autore*, s. 43–44.

SPIS TREŚCI

Alan z Lille: życie i dzieło	5
I. Życie	7
II. Dzieła	10
Katalog dzieł Alana	11
III. Stan badań	14
Wprowadzenie	16
Zarys problemu	18
1. Teologia a filozofia	20
2. Teologia według Alana z Lille	24
2.1. Teologia a władze duszy	26
2.2. Język teologii – <i>grammatica theologica</i>	30
3. <i>Reguły teologii</i> Alana z Lille	40
3.1. Źródła	41
3.2. Specyfika aksjomatyki <i>Reguł teologii</i>	49
3.2.1. Czym jest reguła?	53
3.3. Główne zagadnienia <i>Reguł teologii</i>	56
Uwagi do tłumaczenia	69
Bibliografia	70
 <i>Reguły teologii</i>	 75